

A „nemzeti megújulás”szolgálatában

KLEBELSBERG KUNO ÉS AZ IRODALOM¹

Márkus Béla Széchenyi-díjas irodalomtörténész, egyetemi docens (MMA) előadása az *In memoriam Klebelsberg Kuno. A miniszter a művészetek emlékezetében* című, a V4 Építészeti Alapítvány által szervezett konferencián, 2022. május 6-án.

Szerkesztett változat

Ha lassan is, de a közvélekedésben kezd talán elfogadottá válni, hogy Klebelsberg Kuno 1922. június 16-ától 1931. augusztus 24-éig tartó vallás- és közoktatási miniszteri tevékenysége példa nélküli a 20. századi magyar politikátörténetben. Oktatási reformjai, a népiskolától a polgári iskoláig, továbbá az egyetemek létrehozásáig, és nem utolsósorban a külföldi magyar intézetek felállításáig terjedő programjai olyan elődökkel teszik egyenrangúvá a kultuszminiszteri poszton, mint Eötvös József vagy Trefort Ágoston. Hogy életművének, munkásságának megítélése akár csak egy negyedszázad alatt is mennyit változott, jól érzékelteti a különbség két, hivatalosnak tekinthető életrajzi összefoglaló között. Az egyik az 1967-ben megjelent Magyar Életrajzi Lexikon szócikke,² amely úgy értékeli a miniszter tevékenységét – beleértve az 1930. szeptember 8. és 28. között ideiglenes népjóléti és munkaügyi miniszterként ellátott feladatát is –, hogy az „nacionalista kultúrpolitikájának sovinizta célját, a szomszédos népekkel szemben elérendő ’kulturfölény’ megteremtését szolgálta”.

A másik már a rendszerváltoztatást követően megjelent, Klebelsberget mintegy „rehabilitálni” kívánó kötet, amelyet a miniszter válogatott írásaiból állított össze Glatz Ferenc. A történész a kiadvány előszavában kiemelte Klebelsberg széles körű műveltségét, gondolatgazdag eszmerendszerének lenyűgöző tágasságát, nem utolsósorban szerteágazó és zömmel megvalósított államférfiúi programját, hangsúlyozva, hogy „a ’Gróf’ a trianoni Magyarország kultúrpolitikájának nagy formátumú teoretikusa, rendkívüli lényeglátással megáldott egyénisége volt.”³ Glatz az említett lexikonra nem utalt ugyan, ám amikor a dogmatikus korszak történeti irodalmára elmarasztalóan hivatkozott, egyben – bár részletesen nem kifejtve – mintegy felmentette Klebelsberget a „kulturfölény” elméletéhez köthető sovinizmus vádjá alól. Ezt a felmentést tételesen majd a politikus monográfiája, Ujváry Gábor adja meg⁴ mintegy negyedszázaddal később megjelent tanulmányában. Védőbeszédként is értelmezhető véleményét Klebelsberg két parlamenti beszédére alapozhatta. Egyrészt a miniszteri beiktatáson 1922. június 16-án elhangzott és a későbbiekben majd gyakran idézett, poétikusan emelkedett mondatára: „Nekünk dolgozni kell, és ne feledjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti naggyá”. Másrészt a kultuszminisztérium programjának költségvetési vitájában 1925 februárjában elhangzott felszólalására: „Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni

¹ Az alábbi tanulmány a Kortárs folyóirat 2022.

szeptemberi számában megjelenő írás kisebb módosításokkal kiegészített, jegyzetekkel kiegészített változata. (a szerk.)

² Magyar Életrajzi Lexikon. I. kötet. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Bp., Akadémia Kiadó 1967. 934.

³ *Klebelsberg Kuno: Tudomány, kultúra, politika*. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Glatz Ferenc, Bp., Európa Kiadó 1990. 5. (Továbbiakban: *Tud. kult., pol.*)

⁴ UJVÁRY Gábor: „Egy európai formátumú államférfi”. Pécs-Bp., Kronosz Kiadó. Magyar Történelmi Társulat. 2014. 162-163.

béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.”

A kultúra fegyvereivel vívott – Szabó Zoltán kifejezésével élve⁵ – „szellemi honvédelem” szervesen illeszkedik a „kultúrfölény” elméletébe, amit veszélyérzetére vallóan és előrelátó módon már a trianoni „békeszerződés” előtt megfogalmazott. Nevezetesen hogy azoknál a szomszédos népeknél és államoknál, amelyeket az antant a magyarok rovására mind területileg, mind népességét tekintve nagyobbá tett, értékesebb kultúrárt tudunk teremteni, s hogy ezután sem szabad alulmaradni e művelődési versenyben. Teljesíteni kell, végrehajtani – ahogy 1929 nyarán is mondta⁶ – „a művelődési felsőbbtség programját”. Ujváry Gábor mindezekre, továbbá a miniszter egy későbbi eszmefuttatására alapozva – mely szerint üdvöt mástól alig várhatunk, „mint erkölcsi és szellemi erőnktől” – határozottan állítja, hogy a teória korszerűsített formában, más elnevezéssel napjainkban is vállalható.

A miniszter, aki akár az országépítéssel, akár a művelődési hagyományok megőrzésével és felfrissítésével összefüggésben nemegyszer emlegette a történelem „ihlető erejét”, többször vont párhuzamot Trianon és Mohács között. „Vigyázzon a mai nemzedék, hogy a veszített világháború, a botor forradalmak és a trianoni békén felül meg ne érje még a magyar művelődés összeomlását is – figyelmeztetett 1922 novemberében. – Nem szabad, hogy ugyanaz a történelmi felelősség súlyosodjék a mi szerencsétlen generációnkra, amely felelősség alól a mohácsi vész nemzedékét felmenteni nem lehet.” Akkor – állította –, „a pogány török adáz barbársága volt a veszedelem, mely gyökerestül irtotta a műveltséget, ma a szellemi életet sorvasztó szegénységen kívül egy másik barbársággal állunk szemben. A proletáriátusnak azzal az igényével, hogy a testi munkát fölénybe helyezi a szellemi munkának”. Ez pedig, figyelmeztetett, „világveszedelem.”⁷

A proletáriátus törekvéseivel azokra a botornak nevezett 1918-as, 1919-es forradalmakra is utalt, amelyeknek a céljait és eredményeit Petőfi idézése után párhuzamba állította az 1848-49-es forradalommal. Az „izzó, szilaj gyűlölettel” telt királyversek költője szerinte olyan „nemzeti forradalmár” volt, aki a társadalmi forradalom ismérveit „belekötötte a nemzeti élet nagy folytonosságába” – merő ellentétben a „Pikler Gyulák, Jászi Oszkárok” előkészítette s a Károlyi Mihály és Kun Béla uralma alatt tomboló „ahistorikus és anacionális radikalizmus” forradalmi szellemével. Ennek jellemzéseként egy költeményből idézett, az úgymond „korunk legigazibb hazafias költője”, Vargha Gyula *Ördögmalom* című verséből. „Zakatol, zúg az ördögmalom, azt zúzza, mi más csak ócska lom. Becsület, hűség, hit, honszerelem fut le garatján örült sebesen.”⁸

Ritka és kivételes eset ez, hiszen Klebelsberg kortárs írókra és alkotásokra nyilvános beszédeiben elvéte sem igen hivatkozott. Utalásai – egyes alkotók helyett – gyakorta és sokkal inkább az irodalom szervezeti kereteire, intézményeire vonatkoztak. Még a háború idején, 1918 májusában a Népjóléti Központ első ülésén a budapesti népművelés feladatait ecsetelve vázolta fel, hogyan alakult ki a pesti irodalmi élet, hogyan lett a város – Kazinczy vidéki „személyi központja” után – Kisfaludy Károly Pestre költözésével „gócponttá” a Vörösmarty és Bajza József bevonásával szervezett Aurora-körnek köszönhetően. Ezt a

⁵ Szabó Zoltán (1912-1984) író, publicista
„Szellemi Honvédelem” címmel hirdetett mozgalmat

a Magyar Nemzetben 1939 nyarán nemzetiszocialista és a nyilas mozgalom ellen.

⁶ *Tud. kult., pol.*, 538.

⁷ *Tud., kult., pol.* 112.

⁸ *Tud., kult., pol.* 96-97.

fejleményt nem önmagában, hanem a nemzet művelődésének szervezőségében szemlélte, hozzákötve a Nemzeti Színház és az Akadémia létrejöttét, megjegyezve – Petőfi és Arany költészetére pillantva –, hogy a magyar nemzet ekkor „rendkívül helyzetben van”, mert „az irodalmi nyelv egészen közel áll a népnyelvhez”, „alsó rétegeit nem választják szét tájszólások”.⁹

A 19. századi magyar irodalmi példatárban – ismereteink szerint – két olyan mű szerepel, amelyeknek kivételesen a cselekményét is kivonatolta pár mondatban. Az egyik Jókainak *A jövő század regénye*, a másik Vörösmarty Mihálytól a *Zalán futása*. A „honfoglalás nagy hőskölteménye” arra példa s bizonyosság, hogy az Árpád vezette magyarok egykori rokonaik, a hunok birodalmába mint „ősi hazába” jöttek, vagyis „nem betörők ők, hanem ősi jussukat követelték vissza”.¹⁰

A példák meggyőzően bizonyíthatják, hogy Klebelsberg nemzetpolitikai elképzeléseiben, terveiben kitüntetett helye volt az irodalomnak, noha napjainkban is vitákat kiváltó kérdés, hogy vajon az oktatás- és tudománypolitikusi eredményeihez és érdemeihez felérnek-e kulturális és művelődéspolitikusként elért sikerei. A legvitatottabb talán a *Napkelet* című, már 1921 nyarán eltervezett, majd 1923 elején megjelentetett folyóiratot szerepe. Szándéka és főként Zichy Rafaelné Pallavicini Eduarda grófnővel, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, valamint a Magyar Irodalmi Társaság elnökével egyeztetett elképzelései szerint a lap – melynek már a neve is erre mutatott – a Nyugat ellenében alakította volna ki az arculatát, szervezte volna meg a szerzői gárdáját. Az ötlet – ahogy azt a folyóirat monográfusa, Kollarits Krisztina részletesen taglalja tanulmánykötetében¹¹ – annak a Történelmi Magyarország nevű akciónak a része volt, amely a magyar kultúra és a magyar művészet különböző területeinek támogatására egyesületek létrehozását és mintegy kapcsolati hálójuk kialakítását tűzte ki célul.

Klebelsberg, még nem miniszterként, hanem a Magyar Történelmi Társulat elnökeként és az akciót előkészítő bizottság tagjaként fogalmazta meg a „Magyarország történelmi nemzetségeihez” intézett felhívást és hozzá a tájékoztatót. Ebben a következőket írta: „Már most szükségesnek mutatkozik egy szépirodalmi és kritikai revue előkészítése, mely irodalmi téren felvenné a küzdelmet a Nyugattal a magyar lélek irányításáért. Nem csekély részben ennek a folyóiratnak izgató, romboló munkája volt, mely a történelmi családokkal szemben a közvéleményben ellenszenvet szított, ezeket nevetségessé, kicsinyítette, befolyásukat rendszeresen aláásta. Ha irodalmi életünk jeleseit egy életképes, nagy szépirodalmi revue körül tudjuk csoportosítani, akkor a nemzeti gondolkodás befolyásolására számottevő munkát végeztünk.”

A lapalapítás indítékát illetően ugyanígy érvel Szekfű Gyulának szóló levelében is. Felvenni „a harcot a 'Nyugat' képviselte irányzat és szellem ellen” – írja. Nyilván abban reménykedve, hogy a jeles történészt akár belső munkatársnak is megnyerheti, három szerző „szellemi termékét”, friss könyvét nevezte meg mint amely a „keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, „úm. a *Te Három nemzedékedet*, Tormay Cécile *Bujdosó* könyvét és azután (...) Horváth János *Aranytól Adyig* című füzetét”. A tudóst meggyőzendően és megnyerendően hozzáteszi még, hogy „hatalmas feladat lenne történelmi és esztétikai viták rendjén

---

⁹ Tud., kult., pol., 239–245.

¹⁰ KLEBELSBERG Kuno: „Az a bizonyos, sokat emlegetett kultúrfőlény...”, Pesti Napló, 1929. augusztus 4.

¹¹ KOLLARITS Krisztina: „Csak szétszórt őrszemek vagyunk...”, Vasszilvágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2014. 22. és 69.

kimutatni, mint apadt el a magyar szellem különösen a millenniumtól az összeomlásig, amely negyedszázad alatt a nyugatos irány szabadon terpeszkedett és tombolta ki magát”.

A folyóirat beköszöntő cikkében a főszerkesztő, Tormay Cécile mint egy peripatetikus iskola oktatója allegorikus nevet kap, ő lesz az Író, kollégája, Pauler Ákos a Philosophus, a harmadik, Klebelsberg pedig a Historikus.¹² A sétán a kert asszonya – Zichy Rafaelné – a nemzeti katasztrófáról elmélkedve kezdi el a beszélgetést, hangoztatva, Trianon nevének kiejtése nélkül, hogy egymagukban nem a veszett háború és a forradalmak juttatták ide az országot, hanem az, hogy a magyar politika régebben elszakadt „a nemzet nagy érdekeitől, a tudomány és az irodalom pedig eltávolodott a nemzet lelkétől”. A Historikus rögtön igazat ad neki. Érvelése ismerős Klebelsbergnek a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein és különböző alkalmakkor elhangzott beszédeiből. Úgy tartja, a „régii nagy tradíciók lassanként minden téren elapadtak. Az irodalomban nem volt folytatása Aranyak és Madáchnak”, „szellemi életünkben fajunk szinte gazdátlan tért hagyott”. Tetézte a bajt – folytatta –, hogy „sem a katedra, sem az irodalom idegen szellemű szertelenségeivel szemben” nem alakult ki „kritika és nemzeti felháborodás”. „A marxi államtudomány a Galilei Körön át már beszivárgott, utóbb beleömlött a sajtóba, és ezen a csatornán át a tömegek lelkébe.” Ezt a véleményt megerősítette a kert asszonya és az Író is, mondván a tömegektől így elvették „az emberi és nemzeti ideálokat”, illetve hogy „a nemzeti tekintélyekkel a sajtó végezett. Míg az irodalom és a színpad tervszerűen undorította el a tömegeket a régi magyar történelmi nemzetségektől, a hivatalnok társadalomtól, a magyar értelmiségtől, a magyar paraszttól”. Azért történhetett így, nyomtatékosította, „mert az országnak nem volt többé se sajtója, se irodalma. Csak Budapestnek volt...”

Itt szólt közbe ismét a Historikus, felvetve, hogy a „budapesti irodalom” jóformán csak két hangon beszélt, „a pénz és az erotika hangján”. Gyorsan csatlakozott hozzá a kert asszonya mellett a Philosophus is, a „testiesség túlértékelését” kifogásolva, mint ami „ellenkezik a magyar méltósággal és komolysággal”. „Erkölcsei ítékezésük” közben egyikük sem hivatkozott arra, hogy vádjaik Horváth János *Ady s a legújabb magyar líra* címmel 1910-ben megjelent esszéjét visszhangozzák, mint ahogy a fentebb említett tájékoztató szövegben a Nyugat romboló hatására történt utalás is tette. A költészet új iránya „gőgös nemzetköziséggel, satnya érzékiséggel és nagyképű homállyal” lepte meg – írta a magyar szellemtörténelmi iskola kiváló irodalomtudósa Adyról, azt állítva, hogy „olyanok malmára hajtja a vizet, akiknek legközelebbi céljuk nem lehet más, mint a rombolás”.

A kerti sétálók, meglepő módon, nem utalnak sem a lapra (a Nyugatra), sem a költőre (Adyra), miként nem neveznek meg egyetlen élő kortárs író sem. Klebelsberg-Historicus mintegy magyarázatát adja ennek, azt fejtegetve, hogy az utolsó ötven évben „már csak a nyelv volt magyar, a szellem az többnyire idegen volt”. Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty hazafiságát, Petőfi tüzét hozza fel példának, majd kijelenti, hogy Jókai „előregedésével a nagy tradíció szinte megszakadt”. A folytonosságot „csak egy tényező” teremtheti meg: az irodalom – véli a Philosophus, mire a Historikus nem győz helyeselni. „Állítsanak a nemzet elé új nemes ideálokat, teremtsenek egészséges közszellemet” – melegedik át a hangja a lelkesedéstől, megjegyyezve, hogy „ezt a munkát a politika nem végezheti el”. „Higgyék el – lelkesül tovább, mintha közönség előtt beszélne –, azok között az erők között, melyek a nemzet lelkivilágát képezik, vagy időnként átalakítják, a legelső a szépirodalom. A költő, a regényíró, az emberi lélek örökké nyitott kapuján az érzelm révén viszi be oda a maga erkölcsi felfogását, a maga világnézetét.” Végül, hogy még egyszer nyomtatékot adjon a szavainak, megismételte: „Csupán a nemzeti lélek megújulása hozhatja meg a változást. Az átalakulást csak a szépirodalom kezdeheti meg, majd lassan, lassan nyomában fog járni a politika is.”

---

¹²TORMAY Cécile: *Séta a szentmihályi parkban*. Napkelet, 1923/1.

Az előzőek tanúsíthatják: az irodalom szerepének, feladatának világos körülhatárolására épül Klebelsberg művelődéspolitikája. Középpontban a Napkelettel és az elképzelések szerint olyan, a keresztény irányzatot képviselő szerkesztőkkel, akik a laphoz tudják vonzani az írók jeleseit.

A gondok mindjárt az induláskor jelentkeztek: Horváth János már a második szám megjelenését követően panaszolta Szekfű Gyulának, hogy írtak ugyan Kosztolányinak, aki válaszolt is, ám „ígér, nem küld”. Tóth Árpád ugyancsak. Babitsot mindnyájan akarják, „s állítólag nemsokára jön is”, de nem így történt.¹³ Így aztán 1923-ban Bartóky József, Gyallay Domokos és Szilárd János szerepelt egynél több novellával, egy év múlva Komáromi János és Kortsák Jenő állt az élen. 1925-ben ismét Bartóky Józseftől közölték a legtöbb elbeszélést, szám szerint hármat, utána Erdődi Elek következett, az egyszer publikálók között viszont feltűntek az erdélyiek, Makkai Sándor, Berde Mária, Tamási Áron, Sipos Domokos. 1926-ban Dallos Sándornak és Komáromi Jánosnak jelent meg egynél több szépprózája. Ami a verseket illeti: az első évben Vargha Gyula hét, Aradi Szabó István öt, Bardócz Árpád, Végvári (Reményik Sándor), Erdélyi József, Réz Gyula és Sík Sándor három, Áprily Lajos, Vitnyédi Németh István, Nadányi Zoltán pedig két költeménnyel szerepelt. 1924-ben Mécs László hét, Nagy Emma hat, Vargha Gyula és Bardócz Árpád három-három költeménye látott napvilágot, rá egy évre Reményik Sándor kitűnt a maga tizenegy versével, öt Áprily Lajos és Mécs László követte öt-öt költeménnyel. 1926-ban Mécsnek hat, Áprilynak és Reményiknek négy-négy verse jelent meg. Az esszéisták, kritikusok között viszont olyan nevek tűntek föl Horváth Jánoson, Szekfű Gyulán és Pauler Ákoson kívül, mint Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Tolnai Vilmos, Pais Dezső, Kodály Zoltán, Rédey Tivadar, majd később Németh László, Szabó Zoltán, Szerb Antal.

A főszerkesztő kiválasztása körül nem voltak viták, hiszen Tormay Cécile század elején kiadott regényei, az *Emberek a kövek között* és az Akadémia díjazta *A régi ház* sok kiadást megértek, tekintélyt szereztek neki. A Klebelsberg méltatta *Bujdosó* könyv azonban ott részesült szigorú bírálatban, ahol a legkevésbé lehetett várni: a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert ráadásul éppen a szemlélete, szelleme miatt marasztalta el.¹⁴ „Túlzásokba esett az író – írta –, amikor a nemzetietlen forradalom egyes tényezőinek jelentőségét túlbecsülte. Károlyi, Kúnfi, Jászi és később Kun Béláék, bármennyire megérdemlik a nemzet legsúlyosabb ítéletét, magukban véve sokkal jelentéktelenebb emberek voltak, semhogy az ország romlását egyéni tevékenységükkel előidézni képesek lettek volna.” Majd így folytatta: „ilyen közkeletű tévedést constatálhatunk a múlt, a liberalismus, a zsidóság általános szerepére nézve”. Végül: „Meggyőződünk róla, hogy azok a jelszavak, politikai eszközök és erők, melyek egy ellenforradalom megcsinálására elegendők és jók voltak, nem mindig elegendők egy minden tekintetben tönkretett ország újra felépítésére.”

Érthető, hogy a Napkelet nem bocsátkozott vitába Berzeviczy kritikus történelemszemléletével. A kiadvány később is került a nyílt polémiákat, Klebelsberg pedig jobbára másutt foglalt állást, fejtette ki többnyire miniszteri szerepköréből adódó véleményét. Így történt ez abban a két nehéz, számvetésre készítő-kényszerítő esztendőben is, 1927-ben és 1928-ban, amikor több helyen és fórumon is felparázslottak az indulatok. A legvisszhangosabb vita gerjesztője Berzeviczy Albert volt, immár a Kisfaludy Társaság elnökeként.¹⁵ Az 1927 februárjában tartott „ünnepi közülésén” úgy jellemezte a

---

¹³ KOLLARITS i.m. 41.

¹⁴ B.A. (BERZEVICZY Albert): *Bujdosó* könyv, Budapesti Szemle, 1921. 529-530.

¹⁵ BERZEVICZY Albert: *Irodalmunk és a Kisfaludy Társaság*. Budapesti Szemle, 1927. 593.

tagságot, mint amely a „józan konzervativizmus” képviselője, nem üldözi az újat, nem is zárkózik el előle, „de mindig megmarad a nemzeti múlt talaján”. Ebből kiindulva fogalmazta meg azt a tételét, mely szerint az irodalomban „bizonyos szakadás van”, a nagy tehetségeken kívül (akik nevezetlenné maradnak) két tábor különböztethető meg, az egyik – ők maguk – a „konzervatív és a nemzeti jelleghez szigorúan ragaszkodik”, a másik viszont „merészen újít s nem szeret különbséget tenni hazai és külföldi befolyás, példa, szellem között”. A szembeállítás felidézte a Napkelet indulásakor hangoztatott nézetet is, amely az utóbbi tábor amúgy „kétségkívül legkiválóbb képviselőjeként” Adyt jelölte meg. Adyt, akivel szemben – ismerte be – „eddig többnyire a barátságtalan hallgatás szerepére” szorítkoztak, noha „tehetségének és hatásának nagysága és rendkívülisége vita tárgya nem lehet”. Az effajta „tárgyilagos állásfoglalás” hiánya vezetett oda – ismétli tételét –, hogy „az átkozók és istenítők engesztelhetetlen harca már-már kiegyenlíthetlenné tette a szakadást irodalmunkban”.

Miközben aggódik emiatt, aközben Horváth János szavait ismételve minősíti Adyt a költőt és az embert. Beteg fantáziáját, lelkét emlegeti, „romboló titánkodásaihoz”, cinizmusához, „keresett homályához” igyekszik példákat találni. A „táborát” mint az „életet habzsoló élvezetben” elmerülőket kárhóztatja, akik számára „törzsökös magyarsága kitűnő cégéről szolgált leplezni a hazátlan internacionalizmus céljait”. Mindezek után az irodalomban „tátongó szakadék” áthidalásának a reményét az „Ady emlékével való kiengesztelődéshez” köti, példaként hozva fel a drámai irodalom sikerét (szerzőket nem nevezve meg), „ha nem is azonosítjuk magunkat mindazzal a drámai termékkel, amely ma megtalálja útját a külföldre”. Ugyanakkor örömmel üdvözölte „az elszakadt területeken, különösen Erdélyben” a „tiszta magyar szellemben” megindult „pezsgő irodalmi életet”.

A Kisfaludy Társaság elnökének beszámolójához Babits Mihály fűzött megjegyzéseket. „A kettészakadt irodalom” címmel megjelent cikkének¹⁶ – amely cím aztán hosszú-hosszú éveken át mintegy állandó kísérő jelzővé, epitheton ornansá lett – alapvetése az volt, hogy irodalmunk nagy szellemeinek hagyománya szerint magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek ellentétek. Ady e hagyomány követője, miként a Berzeviczy elítélte „irodalmi kör”, így a Nyugat is. A költő „még leglázázóbb forradalmában is ősokeket keres, tradícióba kíván kapaszkodni”, állítja Babits, versidézetekkel alátámasztva mondanóját. Elutasítja mind a cinizmus vádját, mind azt, hogy Ady „lelkileg züllött” lett volna. Babits egyet vár el, kér mindenkitől: legyenek bár a művek esztétikai értékét illetően bármely véleménnyel, ám „emberi erkölcsünk komolyságát s hazafias szándékunk magától értetődőségét ne vonja kétségbe”.

Kevésbé volt visszafogott Schöpflin Aladár Berzeviczynek szóló válasza.¹⁷ A kritikus, akit Horváth János szeretett volna a Napkelet szerzői között látni, „éles szemrehányásnak” tartja és elutasítja azt, hogy irodalmunk régi egységét Ady és a köréje gyűlt írók bontották volna meg. A bomlás jelei, mondja, már Arany idejében is megvoltak: a *Kozmopolita költészet* (1877) című versének sorai szerint nagyon is érezte, hogy az ifjúság elfordul a „benne megtestesülő nemzeti hagyománytól”.

Schöpflin szerint a líra új útjainak, stílusproblémái megoldásainak keresését társadalmi okok is magyarázták, így „új, idegen lelki örökségű elemek tömeges beolvadása; új eszmék és szempontok beözönlése”. Kijelenti, hogy a „magyar élet polifóniája s ezzel az irodalomé is a múlt század végén vált teljessé”. A jelenben pedig „stílusnak, világnézetnek,

¹⁶ BABITS Mihály: *A kettészakadt irodalom* Nyugat, 1927/7.

¹⁷ SCHÖPFLIN Aladár: *A kettészakadt magyar irodalom*, Nyugat, 1927/8.

életábrázolásnak” széles regisztere van – s bizonyítékul Adyval kezdve Nagy Zoltánon, Füst Milánon át Tóth Árpádig, az epikusok közül Móricztól Szomory Dezsőig sorolja a szerzőket, hogy engedélyt kérve megkérdezze, vajon baj-e „az irodalomnak ez a polifóniája”.

S itt következik a vitát kiszélesítő, igen határozott állítása: az irodalomban a szakadást nem irodalmi megfontolások indokolják, hanem valami ezeken kívüli „zavaró tényező”, ami nem más, mint a politika. „Ady és társai elleni támadások célja mindig az volt: politikailag diszkreditálni őket.” A kritikusként ez a meggyőződése, s az „üldöztetéseket” sorolja elő, megemlítve mások mellett, hogy „hatalmi szóval tették lehetetlenné” Babits Viharfordításának, Móricz Sári bírójának, Szomory Nagyasszonyának és II. Józsefének előadását. Az „irodalmi béke” létrehozásának, mondja végül, két komoly akadálya közül a súlyosabb az irodalmi kérdések politikai metódusok és eszközök szerint való elintézése. A másik, hogy a jobboldali irány képviselői részéről nem látni elegendő érdeklődést a másik irány munkájának a megismerésére. Hite szerint Berzeviczy a jóakaraton kívül rendelkezik azzal a tekintéllyel is, amely segíteni tud az akadályok elhárításában.

Klebelsberg Kuno ekkor kapcsolódott be a vitába, mondhatni itt kényszerült rá, miután a Schöpflin felvetette eltiltásokról a Pesti Naplóban Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója azt nyilatkozta, hogy Móricz „politikából le van tiltva”. A kultuszminiszter válaszában lényege már a vele készült interjú címében is megfogalmazódik: „Klebelsberg: – *Semmiféle kifogásom sincs az ellen, hogy a Nemzeti Színház előadja Móricz Zsigmond darabjait!*”¹⁸ Előzetesen kijelenti, hogy az igazgató dolgaiban sem a darabok megválasztása, sem a színészek szerződése ügyében „semmiféle formában” nem avatkozik bele”. Nem jutna eszébe, folytatja, hogy „kifogást emeljek az ellen, hogy Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Lengyel Menyhért vagy Szomory Dezső színdarabjai színre kerülhessenek”. Nyugodtan kijelentheti, teszi hozzá, hogy sem ő, sem a minisztériuma „semmiféle befolyást nem igyekeztünk érvényesíteni”. Az ügyet az újság még egyszer másorra tűzte,¹⁹ nem vonva ugyan kétségbe a miniszter szavainak hitelét, ugyanakkor firtatva, „kik voltak a 'letiltók', akik amilyen nagy energiával igyekeztek eltüntetni az ország első színpadáról a magyar irodalom egyik nagy értékét, Móricz Zsigmondot – éppen olyan nagy erővel igyekeznek most elrejtetni magukat a nyilvánosság elől” (*kiemelés az eredetiben*). Helyettük – ahogy az alcímben szerepel – „a beteg és boldog” Móriczot szólaltatták meg, aki szerint Hevesi Sándor nyilatkozata „szép, becsületes kijelentés volt”, míg Klebelsbergéről így vélekedik: „*Úri valami, egy magyar államférfi nyilatkozata!* Ha ilyen lett volna a kultúrpolitika a háború előtt is, egész másképpen festene ma minden. Ha Klebelsberg harcol ugyanazokért a dolgokért, amelyekért a háború előtt mi, írók küzdöttünk: *nép kultúra, magas kultúra, kultúrfőlény, a nemzeti erők összefogása...* jólesik, hogy ez így van!...” (*kiemelés az eredetiben*).

Móricz lelkesültsége tovább tartott: rá egy hétre interjút készített – jóllehet a cikk alcíme „előadás”-ról szól – a miniszterrel,²⁰ aki a Mussolinival való találkozásának sikerének tudta be a római akadémia épületének megvásárlását, és idézte a pártvezérnek a fasizmus igazságos voltáról mondott szavait: „Azért van a fasizmus, hogy jóvá tegye a igazságtalanságokat.” Az író egyetértően utalt a miniszter azon terveire, hogy európai látókörű fiatalokat kell nevelni, jogászokat küldeni Párizsba, technikusokat Berlinbe, művészeket, írókat, katolikus papokat Rómába, protestánsokat Genfbe. „Nekünk egy egész új társadalmat kell teremteni, új

---

¹⁸ F.I.: „Klebelsberg: – *Semmiféle kifogásom sincs az ellen, hogy a Nemzeti Színház előadja Móricz Zsigmond darabjait!*” Pesti Napló, 1927. szeptember 10.

¹⁹ *Műsoron kívül*, Pesti Napló, 1927. szeptember 18.

²⁰ *MÓRICZ Zsigmond: Palazzo Falconieri*, Pesti Napló, 1927. november 25

világnézettel, új képességekkel, új energiával” – fogalmaz az interjú zárómondataként Klebelsberg.

Az „új” hangsúlyozásával talán már a maga korában is sokat vitatott állameszméjét, a Pesti Napló 1928. újévi számában meghirdetett neonacionalizmus programját körvonalazza. Ennek alap gondolata, hogy az elmúlt négy évszázad magyar nacionalizmusának törekvései tárgytalanná váltak. Egyrészt azért, mert az Ausztriától való elszakadás után az osztrák centralizáló és germanizáló szándékokkal már nem kell küzdeni. Másrészt azért, mert a trianoni béke elszakította tőlünk azokat a nemzetiségeket, akiknek a lelkébe a magyar állameszmét kellett volna „beleplántálni”. A „régis érzés elé új célokat kell állítani” – hirdette, s ezeket a „művelt és jó módú”, a környező népeknél „fajsúlyosabb” nemzet formálásában jelölte meg.

A Móriczsal és Molnár Ferencékkal összefüggésben hangoztatott elvei már sejtették az irodalmi táborok összebékítésének szándékát. A Babitsnak válaszoló Berzeviczy Albert²¹ az Ady-kérdésben éppúgy kötötte az ebet a karóhoz, mint az ő nyomán szintén az irodalom kettészakadásán merengő Császár Elemér a Petőfi Társaság 1927. tavaszi közgyűlésén.²² Babitsot személyében, s ha úgy tetszik magyarságában is súlyosan sérthette, hogy vitapartnerre úgy állította be, mint „igazi költőt”, „ki a valóság talaján nem szívesen jár, talán nem is érezte át mindazt a szenvedést, amit bukásunk percében bűnös könnyelműség reánk hozott” – magyarán, mint aki érzéketlen maradt Trianon iránt. A társaság elnöke közben kitarthatott amellett, hogy a költő (Ady) „elszédített, elvakult” ember volt. Császár – akinek meggyőződése szerint „egész világok állanak a két tábor között”, elnöktársa válasza után eldönthette, hogy a szívárvány, amelyet Berzeviczy előbb úgymond odavarázsolt a magyar irodalom egére, a „közeledő megbékélés” jele volt-e.

A kultuszminiszter színházas nyilatkozata egyértelműen ez volt, s ha a kettészakadt irodalomról folyó vitában nem is vett részt, arról bizonyára tudhatott, hogy Ady és a „legújabb líra” értékelése és értelmezése is jelentősen, mondhatni gyökeresen megváltozott. Makkai Sándor a *Magyar fa sorsa* című monográfiáját²³ Schöpflin Aladár okkal méltatta „Ady apológiájaként”.²⁴ A könyvben több olyan jelöletlen idézet van, amelyek Horváth Jánostól valók, azaz kis túlzással, a kötet vitairatként is felfogható. Makkai eldöntöttnek tartja például azt a kérdést, hogy a költőt „a nemzete iránti szeretet, vagy ellenkezőleg, a káröröm és gyűlölet indította-e szóra”.²⁵ Ez utóbbi vádra Ady egyetlen sorában sem találni bizonyítékot. A nyelv homályosságát a tömörítő módnak és erőnek tulajdonította, s ez szerinte e líra „egyik legnagyobb értéke”.²⁶ És ami igazán elgondolkodtató, hogy Makkai, az erdélyi püspök úgy látta, „Ady az egyetlen magyar vallásos költő”, mert csakis nála „jelenik meg a vallás úgy, mint egész élete és költészete szerves, minden egyebet magába foglaló, összekötő és magyarázó alaptényezője”.²⁷

A prózaíróként, esszéistaként is ismert Makkai, a Napkelet erdélyi kapcsolattartója, ahogy Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke írta, országos üggyé tette az Ady-kérdést,²⁸ amelyről időközben annak első felvetője, Horváth János is kezdett másképp vélekedni. Erről tanúskodó, Szekfű Gyulának még a *Magyar fa sorsa* megjelenése előtt írt

²¹ BERZEVICZY Albert: Még egyszer: irodalmunk

és a Kisfaludy Társaság, Budapesti Szemle 1927, 597.

²² CSÁSZÁR ELEMÉR: A régi és az új a magyar irodalomban, Budapesti Szemle 1927. 596

²³ MAKKAI Sándor: *Magyar fa sorsa*, Bp., soli Deo Gloria Kiadó, 1927

²⁴ SCHÖPFLIN Aladár: *Ady apológiája Nyugat*, 1927. 10. sz.

²⁵ MAKKAI Sándor: *Egyedül*, Kolozsvár Erdélyi Kézműves Céh, é.n. 133.

²⁶ MAKKAI Sándor: *Egyedül*, 200.

²⁷ MAKKAI Sándor: *Egyedül*, 174.

²⁸ RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992

levelét Klebelsberg aligha olvashatta, magánbeszélgetések során azonban megismerhette a lényegét. A levél az alábbi „eredményt” tudatja a címzettel: „Adyval s már jóval előtte, az irodalom megszűnt a ’nemzeti’-nek ancillája (ti. szolgálója) lenni, ami Bessenyeitől Aranyig volt. A ’nemzeti’ vegye ezt tudomásul és ne jajgasson, hanem vesse magát más, szűz területekre, vagy megfertőzött területek visszahódítására: parasztság, munkásság, zene, sport, társadalom. A beszéd és írás nemzetisége helyett az életet, a cselekvést keresse és sajátítsa ki. Az irodalom romantikus nagyra becsülésével hagyjon fel, s nyugodjék bele, hogy ott egyének marakodnak a koncert.”²⁹

Az irodalomtörténész festette kép nemigen nyerhette el a miniszter tetszését, főleg furcsállhatta az irodalom szerepének, jelentőségének a lebecsülését. A neonacionalizmus „új nemzeti ideológiája felállításához” éppen hogy az irodalom, a művészet és a tudomány művelőire számított. Mégpedig azért, mert – írta a „letiltásról” szóló interjújának a szellemében – „irányító hatalma” nincs rájuk, ők a kultúrának „a közvetlen hivatalos befolyástól ment óriási terében” helyezkednek el. Tormay Cécile-hez fordul, „szóltassa meg” a lap írógárdáját, „a neonacionalizmusnak mik legyenek a céljai a szépirodalomban, továbbá a művészetek és a tudományok egyes ágaiban”.³⁰ Klebelsberg úgy képzei, hogy a neonacionalizmus „végeredményben politikai mozgalom lesz, de egészséges szellemének, irányának előkészítése elsősorban az irodalom feladata”.

Áttételesen bár, de ez a kérés lehet elégedetlensége kifejeződése is: a csalódottságé, hogy a folyóirat indulásakor kitűzött célok nem váltak valóra. A „magyar lélek irányításáért” a Nyugattal vívott küzdelemben a Napkelet nem győzedelmeskedett – a „kettészakadt irodalom” tényét és gondját ugyan nem hozza szóba, ám ha a helyzetet kielégítőnek tartaná, akkor aligha írna arról, hogy „most megint szükséges (!) lenne egy nagy irodalmi mozgalomra”. A folytatás keserű és ironikus, amikor „csodálatos”-nak nevezi, hogy „a magyar társadalomban nemzeti irodalmi mozgalom iránt meglevő sóvárgás éppen írói körökben csak részben talál megértésre”. Elégedetlensége kiterjed a politikára is, amelynek szerinte „erősítő irodalmi injekcióra” volna szüksége, és amelynek „újfajta nomenklatúrája teméntelen ’izmus’-sal és ’anti’-kal dolgozik”. Pozitív nemzeti programot sürget és olyan „új monumentális alkotásokra” számít, amelyek nélkül „nincs nemzeti megújulás”.

Ez az esztendő a csalódások éve lehetett az irodalmat illetően más vonatkozásban is. Az egyik a Nobel-díj ügye, a másik az Erdélyben indított schisma-per lefolyása. A kultuszminiszter közvetlenül nem nyilvánult meg egyikről sem. A nemzetközi elismerést, a „világsikert” azonban nagyon is fontosnak tartotta. A *magyar gondolat a külföld előtt* című írása³¹ a Monarchia felbomlása előtti idők jellemzőjének tünteti fel, hogy Ausztria diplomáciája „jobb ügység méltó buzgalommal igyekezett azon, hogy a külföld előtt még nemzeti létünket is mintegy homályba burkolja”. Ezt a „kődöt azonban – feltételezi – át lehetett volna törni, s ha lettek volna nagy számmal olyan embereink, akik nemcsak a politikában és a publicisztikában, hanem az irodalomban, tudományban és művészetben sikerrel képviselhették volna Európa előtt a magyar gondolatot, akkor nem történt volna nézetem szerint az, ami megtörtént Trianonban”. A sikeres „képviselők” közé alig pár személyt sorol. Gróf Apponyi Albertet, Berzeviczy Albertet és – meglepetésre? – Lukács Györgyöt. A művészek közül szintén három alkotót emel ki – úgy vélve, nekik köszönhetően kerültünk be „az európai kulturális köztudatba”: Lisztet, Munkácsyt és Jókait. Az utóbbira hasonló okból két évvel előbb, a kultusztárca költségvetési vitája során is kitért, benne „csodálatos fajszeretetét” méltatta. És „csodálatos” műve, a *Jövő század regénye* főszereplőjével, Tatrangi Dáviddal olyan

²⁹ Idézi: RÁKAI Orsolya: *A Napkelet és az irodalmi modernség, Jelenkor* 2013/2.

³⁰ GRÓF KLEBELSBERG Kuno levele a *Napkelet szerkesztőjéhez*, *Napkelet*, 1928/3.

³¹ GRÓF KLEBELSBERG Kuno: *A magyar gondolat a külföld előtt*. *Pesti Napló*, 1927. március 6.

„lángelméjű magyar emberrel” példálózott, aki a „nagy találmányaival naggyá tette a magyar nemzetet”. Tatrangi maga a magyar kultúra – összegezte –, példa arra, hogy mitől „várhatjuk az ország feltámadását”.

A Nobel-díj elnyerése e tekintetben Európa, sőt a világ kulturális köztudatába való bekerülésre adott volna esélyt. Négyessy László, Császár Elemér, Papp Ferenc, Tolnai Vilmos és Horváth János a Magyar Tudományos Akadémia elé terjesztették javaslatukat Herczeg Ferenc Nobel-díjra való jelöléséről, amit az Akadémia, melynek Klebelsberg igazgatósági tagja volt, elfogadott és továbbított Stockholmba. Már csak a díj bizottságának döntésére kellett várni. Várni, egyik évről a másikra, három esztendőn át, mielőtt az MTA a jelölés megújításától elállt volna.³² Ennek okával a korabeli sajtó – ismereteink szerint – nem foglalkozott. Utóbb, az ötven évre titkosított bizottsági jegyzőkönyvek hozzáférhetővé válását követően többek között egy igen különös, mondhatni meghökkentő okra lehet következtetni. Jelesül arra, hogy három év alatt sem készült el a díjra javasolt regény, *Az élet kapuja* német nyelvű teljes fordítása. Ami elkészült, azt úgy ítélték meg, hogy „elveszik a római reneszánsz pompájának és hanyatlásának nagyon terjedelmes leírásában, a történet főleg a fiatal magyar nemes és a magával ragadó, szellemes és csaló prostituált kalandja körül forog”. Egy évvel később a hivatalos bírálók úgy foglaltak állást a feltehetően megújított jelöléssel szemben, amely szerint az egész (le nem fordított!) mű megérdemelné a díjat, hogy ezt "valószínűtlennek tartjuk a korábbi, fordításban rendelkezésre álló művei alapján". A bizottság maga is szükségtelennek tartotta a jelölés fenntartását.

Hogy az Akadémia itthon ennek ismeretében döntött-e ugyanígy, a Herczeg-kutatók bizonyára tudják. Mint ahogy tán azt is, ki volt az a felkért fordító, aki nem végezte el a feltehetően busásan megelölegezett-megfizetett munkáját, holott a díjjal járó dicsőségből tán ő is kivehette volna a részét. Kérdés az is, mennyire vádolható mulasztással a minisztérium.

A jelölés fogadtatása megosztott volt. A *Világ* című lap azt vetette fel, honnan „meríti” az ajánló Horváth János a megállapítását, mely szerint a „komoly kritika irodalmi kézikönyvei és a magyar közönség egyaránt” Herczegben látják „korunk legkiválóbb elbeszélőjét és drámaíróját”.³³ E kiválóságok és érdemek körüli kételyeket Szerb Antal a maga szellemes módján így próbálta eloszlatni a nyilvánosság előtt, szabadegyetemi előadásán: „Miért ne nyerhetné meg Herczeg Ferenc a Nobel-díjat? Nem is szólva a tehetséges magyar írókról.”³⁴

Az esztendőkön át húzódó másik vita mintegy szerves folytatása volt a „kettészakadt magyar irodalom” körüli polémiaának.³⁵ Elindítója Ravasz László volt³⁶, aki szerint a magyar irodalom egységét veszélyezteti, ha „politikai földrajzi” szempontot követve „a régi nemzeti irodalomból két vagy több nemzeti irodalom lesz, mindeniknek azonos a nyelve, de lassanként más lesz a lelke, mert más lett az ország sorsa, a történelem, amelyben az új irodalom él”. Mindez felfogható a transzszilvanizmus bírálataként is, különösen, hogy még Makkai monográfiájának ismerete előtt az Ady-kérdést is előveszi. Miként Berzeviczy Albert, „különösen veszedelmesnek” véli, hogy ha az elszakított területek magyarsága az Ady-kultusz követője lesz, mert akkor „nem csak politikailag, hanem lelkileg is ki fog szakadni az egyetemes szellemi közösségből”. Az 1928 májusában induló Erdélyi Helikon, kiváló „menedzseri” érzékre vallóan már az első számában tárgyalta a Ravasz-cikket. *Erdélyi írók a*

³² KOLLARITS Krisztina: *A Nobel-díj árnyékában*, Magyar Napló, 2011/12.

³³ *Herczeg Ferenc és a Nobel-díj*, Világ, 1926. február. 28. (név nélkül)

³⁴ BARTA János: *Herczeg Ferenc – mai szemmel*. In: *Költők és írók*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 246.

³⁵ DÁVID Gyula: *Erdélyi írók a magyar irodalom egységéről*. In: *Erdélyi irodalom – világirodalom*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2000

³⁶ RAVASZ László: *Irodalmi schizma*, Könyvbarátok Lapja 1928/2.

magyar irodalom egységéről című összeállítása Benedek Elek, Berde Máriát, Kós Károlyt és Makkai Sándort szólaltatta meg, ugyanekkor közölte Kuncz Aladár *Tíz év* című esszéjét és Szekfű Gyula *Az erdélyi magyar irodalom kérdése* című tanulmányát is. A 2. számban Molter Károly, Reményik Sándor, Spectator (Krenner Miklós), Szentimrei Jenő és Tabéry Géza „válaszolt”. Kós a következőket írta: „hogyan az erdélyi föld ugyanabból a magból kinőtt fán más gyümölcsöt nevel, mint a magyarországi (helyesebben budapesti) föld, azon segíteni akkor sem tudnánk, ha nagyon akarnánk. Mert ez így természetes, tehát így helyes és jó”. Reményik, aki egyazon időben a kolozsvári Pásztortűz főszerkesztője s a Napkelet belső munkatársa is volt (az utóbbi lapban 1923–1935 között hetvenhat verse jelent meg) ekként vélekedett, saját kiemelésével: „Miféle forrásokból táplálkozik a mi új irodalmunk? – ezt a kérdést kell tisztáznunk, hogy válaszolhassunk: szakadárak vagyunk-e vagy sem. (...) Egyik forrásunk kétségtelenül a huszadik század új magyar irodalma, az összeomlás előtti Magyarország nagy szellemi termelése. Ennek kiváló reprezentánsai nagy részben ma is működnek a mai Magyarországon: az Ady-generáció tagjai. Schisma volt-e az ő forradalmuk? Ha schisma volt: nekünk is vállalnunk kell a szakadarságot, mert tudatosan vagy öntudatlanul, de bizonyos, hogy sokat tanultunk tőlük. Csakhogy mi itt nem tartjuk azt a forradalmat tradícióellenesnek s főképp nem tartjuk lázadásnak a magyar nemzeti szellem ellen”. És Szekfű Gyula: „Egy szóval: az erdélyi irodalom, az ő külön színeivel, szükségszerűség, melyet az erdélyi léleknek, magára hagyatottságában, meg kellett szülnie, ha nem akart elpusztulni. (...) Az irodalom különben politikának és szociális viszonyoknak is függvénye, s ez utóbbiak lényegesen különböznek a mieinktől Erdélyben, innen a fő eltérés a dunai és erdélyi színek között.”

Vélhetően ezek az irodalom nem létező egységéről folytatott eszmecserék is indíthatták Klebelsberg Kunót arra, hogy a személyes számvetéssel felérő neonacionalizmus programjának meghirdetését követően másokkal, a különböző művészeti területek képviselőivel összegezze kultuszminiszteri munkáját. Ezért hívhatta össze az első Magyar Irodalmi és Művészeti Kongresszust, amelyet a nyitónapon, 1928. október 28-án, a Pesti Naplóban az *Alkotó emberek!* című cikkében köszöntött. Ebben, miután a tudomány és a művészet gazdasági jelentőségét ecsetelte, azt emelte ki, hogy „tette kész emberekre lenne szükség és nem Koppányokra, még kevésbé Jeremiásokra”. Velük példálózva fejtette ki: „A Koppány legalább mokány ember, akinek, ha verekedésre kerül a sor, jó hasznát lehet venni, de a magyar Jeremiás rettenetes típus (...) Minálunk ma még frázisokkal, szóáradattal és a modern Jeremiások siralmaival – akik talán nem is örülnének, ha nem lenne sírnivalójuk – keservesen küszködik művészeti életünkben a tett azért, hogy érvényesülhessen.” Ezt a tettet érlelje ki a kongresszus! – biztatással zárta a köszöntést.

A négynapos tanácskozás záróülésén a szakosztályok „munkásságáról” tettek jelentést az előadók. Elsőként az irodalmi szakosztályról Harsányi Zsolt, aki azt javasolta, amit *Az Est* című lap a tudósításában címévé is emelt: *Fel kell szabadítani az irodalmat a rendőrség ellenőrzése alól*.³⁷ A felvetést a kongresszus „óriási lelkesedéssel tette magáévá”, majd újabb javaslatok hangoztak el. A kritikus szakosztály szerint – számolt be Pünkösti Andor – minden külföldi reprezentatív szereplés előtt a művészeti anyagot idehaza is be kellene mutatni; a Nemzeti Színház állami támogatását fel kellene emelni. A zenei szakosztály kérését dr. Huszka Jenő közvetítette a vidéki operastaggionék megszervezéséről. A színházaiakét dr. Molnár Dezső

---

³⁷*Fel kell szabadítani az irodalmat a rendőrség ellenőrzése alól.* (Az *Est* tudósítójától), Az

Est, 1928. nov. 3.

adta elő a mozdulatművészet önálló szakosztállyá válásáról. A szobrászokét Sidló Ferenc tolmácsolta: nagyobb szabású állami megbízásokat és a forgalmi adó elengedését kérte. Lechner Jenő és Györgyi Dénes az építészek nevében szólott, kérve a fővárost, hogy „kreáljon” egy műszaki alpolgármesteri állást, építőművésszel töltve be. A dr. Czákó Elemér képviselte iparművészek országos bizottság megalakítását várták. A festészeti szakosztályból Déry Béla a külföldön rendezendő kiállításokra százötvenezer pengő költségvetés elkülönítését kérte, külön számot adva a műbarátok szakosztályának működéséről. Legvégül a záróülést vezető Ugron Gábor bejelentette, hogy megalakul a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség. A szövetség megalakulásának időpontjáról és tagságáról nem ejtett szót, mint ahogy arról sem, hogy hamarosan összehívják a Magyar Írók Egyesülete tisztújító közgyűlését, ami a hónap végén, november 25-én meg is történt. Az eseményről a Pesti Napló két nappal később a cikk címébe és alcímébe emelte be a leglényegesebbnek tartott gondolatokat: „Egységet az irodalomban!” – sürgette a MIE vasárnapi közgyűlésének minden szónoka. Tiszteletbeli elnökké választották József főherceget, elnökké Vojnovich Gézát. A tudósítás további tiszteletbeli tagokat nevezett meg; a már megválasztott Klebelsbergen, Vass József munkaügyi és népjóléti miniszteren és Rákosi Jenőn kívül Berzeviczy Albertet és Herczeg Ferencet. A beszédek közül hármát idézett a lap. Az elnökét, aki azt hangsúlyozta, hogy „be kell temetni azt a szakadékot, amely az irodalom két részre szakadása következtében állott elő”. A főherceget, aki rámutatott arra, hogy „a magyar irodalom mindenkor erős vár volt, amely feltartóztatta a veszedelmeket”. És a kultuszminiszterét, hosszabban. „Én azt hiszem (...), hogy a politikából szivárgott át az irodalomba az a véleményeltérés, amely két pártra osztotta a magyar irodalmat. A szakadás oka a morbus Hungaricus volt.” Már a felütés szokatlan volt (a politika/a politikusok felelősségének korábban Schöpflin Aladár hangoztatta felvetésével mutat rokonságot), nem különben a folytatás: „Nagyon távol áll tőlem, hogy azt indítványozzam, hogy ezek a viták szűnjenek meg. Ezekre a vitákra nagy szükség van, ez az eszmék harca, amely azonban soha emberek harcává ne fajuljon. Meg vagyok győződve arról, hogy ebben a mi egyesületünkben is lesznek legellentétesebb irányzatú férfiak és nők, de kell, hogy egymás személyét mindenki megbecsülje. Különösen most van szükség zárt, tömör sor alkotására, amikor megint divatba kezd jönni az, hogy a kultúrát luxusnak tekintjük. Éppen mi nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy elhanyagoljuk az irodalmat.”

A közgyűlést díszebéd követte, ahol több pohárköszöntő hangzott el. Surányi Miklósé mellett Móricz Zsigmondé is, aki azt fejtegette, hogy „a költő, az író sohasem fogja engedni, hogy lesodorják az ideálok nemes szolgálatának útjáról”. Alig telik el azonban két év, és tapasztalnia kell a „lesodrás” szándékát és erejét. Pekár Gyula így ír Móriczról: „Ő bárgyu magyar türelem, mikor szakad el végre már fonalad. Herosztráteszi csoda, hogy egy ilyen, sohasem vezeklett ember még vezérként nyithassa ki a száját magyar földön. Minden más hazában a közvélemény vihara elsöpörné őt.”³⁸ Klebelsberg ekkor még – majdnem fél esztendeig – miniszter. Újabb gyógymódot kellett volna ajánlania a morbus Hungaricus ellen, miután a MIE közgyűlésén javallottakat nem fogadták el. Ez utóbbi csalódással tölthette el – pályája egészére viszont úgy tekinthetett vissza, mint aki mindent megtett azért, nehogy „elhanyagoljuk az irodalmat”.

A Klebelsberg Emlékházban rendezett Konferencia és műhelytalálkozó előadásainak szerkesztett változata
rendező: Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány
Albrecht Beáta, Kálmán Ernő, Rubóczki Erzsébet (V4 Építészeti Alapítvány) Windhager Ákos (MMA MMKI)
e-mail: v4@v4fund.archi

TÁMOGATÓ AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

³⁸ PEKÁR Gyula: *A Petőfi Társaság elnökének éles támadása a cseheknek dicsérő Móricz Zsigmond ellen.* In: Magyarország, 1931. március 17.